

75 LAT PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE (1928–2003)

Wiadomości Archeologiczne, t. LVI, 2002–2003

WOJCIECH BRZEZIŃSKI

75 LAT PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE

75 YEARS OF THE STATE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN WARSAW

W dniu 22 marca 1928 r. zostało wydane rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej *O Państwowym Muzeum Archeologicznym*¹. Widnieją pod nim podpisy prezydenta Ignacego Mościckiego oraz wszystkich członków Rady Ministrów z jej ówczesnym Prezesem i Ministrem Spraw Wojskowych Marszałkiem Józefem Piłsudskim na czele. Wydanie tego aktu wieńczyło trwający od ponad pięciu lat proces tworzenia centralnego, państwowego muzeum archeologicznego².

Wspomniane rozporządzenie zostało wydane na podstawie ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 roku zmieniającej i uzupełniającej Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 roku, która przeszła do historii pod nazwą noweli sierpniowej³. Ustawa ta w sposób istotny wzmacniała władze wykonawcze państwa, przede wszystkim poprzez rozszerzenie uprawnień prezydenta. Nadawała ona prezydentowi, między innymi, prawo wydawania rozporządzeń z mocą ustawy – w czasie, gdy obie izby parlamentu są rozwiązane, aż do chwili ponownego zebrania się Sejmu. Dotyczyć mogły one w zasadzie wszystkich kwestii ustawodawczych z kilkoma wyjątkami⁴.

¹ W niniejszym artykule cytując fragmenty wspomnianego aktu prawnego zachowano pisownię zgodną z oryginałem. Dokument ten opublikowany został w „Dzienniku Ustaw” nr 36, z dnia 24 marca 1928 r., poz. 346.

² Proces ten został zapoczątkowany przez utworzenie w 1923 roku Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, w którego ramach rozpoczęto organizowanie późniejszego PMA. Zob. Z. R a j e w s k i, Państwowe Muzeum Archeologiczne w latach 1923–1968, WA XXXIII/3–4, 1968, s. 255–294; J. J a s k a n i s, Uwagi na otwarcie obrad, (w:) T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? Materiały z konferencji w dniach 24–26 listopada 1993, Warszawa 1995, s. 9; a także więcej na ten temat D. P i o t r o w s k a, Dziejów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, w tym tomie „Wiadomości Archeologicznych”, s. 13–35.

³ A. A j n e n k i e l, Polskie konstytucje, Warszawa 1983, s. 281.

⁴ J. B u s z k o, Historia Polski, Warszawa 1987, s. 264; A. A j n e n k i e l, *op. cit.*, s. 283–284.

Rozporządzenie *O Państwowym Muzeum Archeologicznym* było, stosownie do zasad ówczesnej praktyki legislacyjnej, krótkie – składało się zaledwie z 7 artykułów. Zgodnie z artykułem pierwszym w Warszawie utworzone zostaje Państwowe Muzeum Archeologiczne, podległe Ministrowi Wyznań i Oświecenia Publicznego. Artykuł drugi stwierdzał, że muzeum jest *państwowym zakładem naukowo-badawczym* i wyznaczał następujące cele jego działania:

- a) *badanie prahistorii przedewszystkim terytorjum Państwa Polskiego,*
- b) *konserwację zabytków przedhistorycznych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej,*
- c) *szerzenie wiedzy w dziedzinie archeologii przedhistorycznej, przedewszystkim przez gromadzenie i opracowywanie materiałów naukowych oraz popieranie badań w tej dziedzinie.*

Artykuł trzeci umożliwiał muzeum podejmowanie w sposób przepisami prawnymi, i statutem przewidziany darowizny i zapisy na cele, związane z jego działalnością.

Kwalifikacje pracowników określał artykuł czwarty rozporządzenia. Stanowił on, że: *W poczet pracowników naukowych Muzeum może być przyjęty tylko ten, kto wykaże się drukowanymi pracami naukowymi z zakresu archeologii przedhistorycznej. Postanowienie to nie dotyczy asystentów.*

Omawiane rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, to znaczy 24 marca 1928 roku. Szczegółowe przepisy o organizacji i zakresie działania PMA zostały zawarte w statucie, zatwierdzonym przez Radę Ministrów⁵.

⁵ „Monitor Polski” nr 129, z dnia 6 czerwca 1928 r., poz. 216.

75 lat po wydaniu rozporządzenia można pokusić się o próbę analizy, na ile obecna działalność PMA odpowiada duchowi i literze wspomnianego aktu prawnego. Należy podkreślić, że pozostaje on nadal w mocy i stanowi (wraz z innymi aktami prawnymi) podstawę działalności muzeum⁶.

Zawarty w rozporządzeniu obowiązek badania historii terytorium Państwa Polskiego oraz gromadzenia zbiorów archeologicznych jest realizowany przez muzeum przede wszystkim w drodze prowadzenia systematycznych badań archeologicznych. Jest to w świetle obowiązującego w Polsce prawa jedyna (oprócz darowizn) legalna droga pozyskiwania przez muzeum zabytków archeologicznych⁷. Badania te stanowią jednocześnie formę konserwacji dziedzictwa archeologicznego poprzez dokumentację, czyli przekształcenie substancji obiektu zabytkowego w jego odwzorowanie w postaci naukowej dokumentacji i materiałów muzealnych. Ten sposób konserwacji, wiążący się z nieodwracalnym zniszczeniem stanowiska archeologicznego, jest niezbędny w sytuacji zagrożenia obiektu przez czynniki naturalne oraz działalność gospodarczą człowieka⁸. Warto podkreślić, że już od dłuższego czasu wszystkie badania wykopaliskowe prowadzone przez PMA mają charakter badań ratowniczych i prowadzone są na stanowiskach zagrożonych zniszczeniem. Nie oznacza to oczywiście, że badania te realizowane są według uproszczonej metodyki czy w sposób pośpieszny⁹. Mają one w pełnym znaczeniu tego słowa charakter procedur naukowo-badawczych i stanowią podstawowy sposób powiększania zbiorów przez muzea archeologiczne.

Działalność terenowa z ostatnich lat stanowi w dużej mierze kontynuację prac wykopaliskowych rozpoczętych w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Wtedy to właśnie zainicjowano projekty badawcze związane z eksploracją kompleksu kopalnianio-osadniczego ze starszej i środkowej epoki kamienia „Rydno” w Skarżysku-Kamiennej (rejon Nowego Młyna)¹⁰, studiami nad eksploatacją surowca w kopalni w Krzemionkach Opatowskich¹¹ oraz rozpoznaniem megalitycznego grobowca kultury pucharów lejkowatych i cmentarzyska płaskiego z okresu neolitu w Stryczowicach, stan. VII¹², wszystkie w pow. ostrowiecki.

W rejonie Warszawy prowadzono studia nad osadnictwem z wczesnej epoki żelaza – badaniami wykopaliskowymi objęto cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Warszawie Zerzniu¹³, Dziecinowie¹⁴, pow. otwocki, Stodzewie¹⁵, pow. garwoliński i Wieliszewie¹⁶, pow. legionowski. PMA zaangażowało się także w rozpoznanie sytuacji kulturowej w okresie wpływów rzymskich na wschodnim i południowym Mazowszu oraz Podlasiu, gdzie eksplorowano osadę w Kamieńczyku Błoniu¹⁷, pow. wyszkowski, oraz nekropole w Nadkolu¹⁸, pow. węgrowski i Oblinie¹⁹, pow. garwoliński, a także osadnictwa jaćwieskiego na Suwalszczyźnie (Kazimierówka²⁰, Jegliniec²¹, Konikowo (Rostek)²², pow. gołdapski) oraz pogranicza mazowiecko-ruskiego we wczesnym średniowieczu (Drohiczyn)²³.

Również w latach 2001–2003 ekspedycje wykopaliskowe PMA działały nie tylko na Mazowszu i Podlasiu, ale też w Małopolsce i Polsce północno-wschodniej. W sezonie 2002²⁴ eksplorowano trzy duże stanowiska z epoki kamienia: wspomniany już wyżej kompleks „Rydno” w Skarżysku-Kamiennej i położony w pobliżu inny tego rodzaju zespół w miejscowości Michałów Piaska, a także cmentarzysko w Stryczowicach, stan. VII. Na Mazowszu i Podlasiu kontynuowano prace wykopaliskowe na niszczonej cmentarzysku kultury wielbarskiej w Jartyporach, pow. węgrowski, a także na osadzie i cmentarzysku kultury przeworskiej oraz nekropoli kultury wielbarskiej w Przeradowie, pow. makowski.

¹³ M. Andrzejowska, T. Węgrzynowicz, Osadnictwo z epoki brązu i cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Warszawie-Zerzniu, WA LIII/1, 1993–1994 (1995), s. 57–111; M. Andrzejowska, Kolejne, przypadkowo odkryte groby z cmentarzyska w Warszawie-Zerzniu, stan. 4, WA LIV, 1995–1998 (2001), s. 169–173.

¹⁴ M. Andrzejowska, Nekropola w Dziecinowie, pow. otwocki na tle cmentarzysk pomorsko-kloszowych na Mazowszu, (w:) materiały z konferencji *Aktualne problemy kultury pomorskiej, Gdańsk 14–15 listopada 2002 r.* (w druku).

¹⁵ M. Andrzejowska, Badania ratownicze na stanowiskach z wczesnej epoki żelaza na Mazowszu, (w:) *Dziedzictwo kulturowe Mazowsza. Archeologia – Architektura – Etnologia*, Warszawa 2001, s. 197–205.

¹⁶ *Inf.Arch.* 1987, s. 82; 1988, s. 105; 1992, s. 65–66; 1993, s. 45 (M. Kamińska).

¹⁷ *Inf.Arch.* 1983, s. 86; *Inf.Arch.* 1984, s. 49–50; *Inf.Arch.* 1985, s. 98; *Inf.Arch.* 1986, s. 94–95 (G. Orlińska).

¹⁸ J. Andrzejowski, Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland, *Monumenta Archaeologica Barbarica V*, Kraków 1998; J. Andrzejowski, A. Żórawska, Cmentarzysko kultury wielbarskiej na stan. I w Nadkolu, woj. mazowieckie, (w:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Warszawa-Lublin 2001, s. 29–80.

¹⁹ K. Czarnicka, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Oblinie, gm. Maciejowice, woj. mazowieckie, WA LIV, 1995–1998 (2001), s. 89–100; t e j ż e. Oblin, pow. Garwolin. Bogate cmentarzysko kultury przeworskiej na południowym Mazowszu, ZOW 56/1, 2001, s. 59–64.

²⁰ A. Bitner-Wróblewska, Zachodniobałtyjska osada w Kazimierówce, gm. Jeleniewo, woj. suwalskie, RB XVII, 1991, s. 365–372.

²¹ G. Iwanowska, Excavations at the Jegliniec hillfort – recent developments in Balt archaeology, „*Antiquity*” 65 (248), 1991, s. 684–695.

²² W. Brzeziński, Badania rozpoznawcze osady w Rostku, gm. Gołdap, woj. suwalskie, WA LI/1, 1986–1990 (1991), s. 105–111.

²³ A. Piotrowski, Sprawozdanie z badań przeprowadzonych na osadzie z XI–XIII w. w Drohiczynie, gm. loco, woj. białostockie (stanowisko 1) w latach 1984–1985, RB XVII, 1991, s. 385–388.

²⁴ *Państwowe Muzeum Archeologiczne. Sprawozdanie z działalności w roku 2002* (opracował W. Borkowski), s. 40–44 (Pracownia Dokumentacji Naukowej PMA), dalej cytowane jako *Sprawozdanie...*

⁶ *Statut Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, rozdz. I, § 1, ust. 3. Załącznik do uchwały Nr 22/64/2000 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 13 stycznia 2000 r., w uzgodnieniu z Ministrem Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., *O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, art. 35, ust. 1, 2, art. 36, („Dziennik Ustaw” nr 162, z dnia 17.09.2003 r., poz. 1568).

⁸ Z. Kobylński, *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa 2001, s. 244.

⁹ Por. uwagi na ten temat Z. Kobylński, *op. cit.*, s. 243–245.

¹⁰ R. Schild, H. Królik, A. J. Tomaszewski, A raw material economy of the Paleolithic occupants of the Rydno complex, (w:) *Man and Flint. Proceedings of the VIIth International Flint Symposium* (red. R. Schild, Z. Sulgostowska), Warszawa 1997, s. 285–293.

¹¹ W. Borkowski, Krzemionki mining complex. Deposit management system, Warszawa 1992.

¹² B. Małtraszek, Sprawozdanie z trzech sezonów badań na wielokulturowym stanowisku w Stryczowicach, gm. Waśniów, woj. świętokrzyskie, *SprArch.* 53, 2001, s. 273–288.

Na Suwalszczyźnie ponownie podjęto wykopaliska jaćwieskiego zespołu osadniczego z okresu wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza w Konikowie (Rostku) oraz rozpoczęto prace archeologiczne na nekropoli z okresu wpływów rzymskich w Czerwonym Dworze, pow. olecki. Na większości z tych stanowisk wykopaliska prowadzone były także w roku 2003.

Wymienione wcześniej badania są częścią zakrojonych na szeroką skalę projektów badawczych, zakładających nie tylko eksplorację wspomnianych stanowisk, ale także wszechstronną analizę materiału zabytkowego, jego konserwację oraz publikację wyników prac. Zabytki pozyskane w trakcie tych badań powiększają zbiory muzeum, a część z nich będzie w przyszłości eksponowana na wystawach. Trzeba również podkreślić, że materiały te znajdują bezpieczne schronienie w magazynach Muzeum, zarówno w budynku Arsenалу jak i w Ośrodku Studyjno-Magazynowym PMA w Rybnie. Są one w ten sposób odpowiednio chronione i mogą być udostępniane zainteresowanym.

Innym ważnym aspektem działalności PMA jest konserwacja zabytków archeologicznych. Ma ona miejsce w Dziale Konserwacji Muzealiów, jednej z największych pracowni tego rodzaju w Polsce. Zabiegom konserwatorskim poddawane są tu w zasadzie wszystkie rodzaje znalezisk z bieżących badań wykopaliskowych i pochodzących z badań wcześniejszych, przechowywanych w magazynach. Jest to przede wszystkim ceramika, najliczniej reprezentowana w materiale zabytkowym, a także przedmioty metalowe, wykonane z surowców organicznych itp. Procesom konserwacji towarzyszy sporządzanie odpowiedniej dokumentacji – protokołów, fotografii oraz zdjęć rentgenowskich²⁵. Ponadto dla potrzeb wystawienniczych wykonuje się w Pracowni Kopii liczne repliki okazów z obcych zbiorów lub nie nadających się do bezpośredniej ekspozycji zabytków własnych. Należy podkreślić, że w PMA wykonuje się od lat konserwacje zabytków archeologicznych pochodzących z innych muzeów.

Obowiązek szerzenia wiedzy o najdawniejszych dziejach ziem polskich jest realizowany obecnie w Państwowym Muzeum Archeologicznym w dwojaki sposób. Przede wszystkim wyraża się on w intensywnej działalności naukowej pracowników. W 2002 roku ukazało się drukiem 71 artykułów naukowych i popularnonaukowych ich autorstwa, a 38 zostało złożonych do druku. Wiele z nich zostało opublikowanych w liczących się czasopismach i publikacjach książkowych w kraju i zagranicą (m. in. w Danii, Wielkiej Brytanii, Niemczech i na Litwie)²⁶. W latach 2001–2002 ukazały się po dłuższej przerwie, kolejne tomy „Wiadomości Archeologicznych” (t. LIV, t. LV), rocznika będącego statutowym organem PMA. Niewątpliwym sukcesem było także opublikowanie w wydawnictwie *The British Museum Press* katalogu kolekcji Klemma ze zbiorów

British Museum²⁷. Ponadto warto wspomnieć o książkowych publikacjach naukowych²⁸ oraz katalogach wystaw prezentowanych w PMA²⁹. Pracownicy muzeum realizują także granty badawcze i wydawnicze Komitetu Badań Naukowych, zwłaszcza w ramach projektu *Monumenta Archaeologica Barbarica*³⁰.

Prowadzenie tak intensywnej działalności w tej dziedzinie nie byłoby możliwe bez Biblioteki Naukowej PMA, która zgromadziła w swych zasobach ok. 55 000 tomów. Jest to jedna z najbogatszych bibliotek archeologicznych w Polsce, posiadająca wiele unikatowych tytułów, zwłaszcza wydanych w XIX i w pierwszej połowie XX wieku.

Inną formą szerzenia wiedzy o archeologii jest działalność wystawiennicza i popularyzatorska. W latach ostatnich Państwowe Muzeum Archeologiczne było odwiedzane średnio przez około 70 000–90 000 zwiedzających³². Większość z nich to dzieci i młodzież, przychodząca do muzeum w zorganizowanych grupach. Oprócz czterech wystaw stałych („Prahistoria Ziemi Polskiej”, „ABC architektury romańskiej”, „Alfabet architektury gotyckiej” oraz „Biskupin”), zwiedzający mogą obejrzeć wystawy czasowe i pokazy, których liczba sięga 10 rocznie³².

Wśród wystaw czasowych należy przede wszystkim wymienić „Klejnoty monarsze – skarb ze Środy Śląskiej”, zorganizowaną w 2001 roku. Była to pierwsza prezentacja tego unikatowego zespołu znalezisk archeologicznych poza miejscem znalezienia oraz Wrocławiem. Poza tym z uznaniem publiczności i środowiska naukowego spotkały się wystawy: litewska „Kernavė – litewska Troja” (2002/2003), węgierska „Skarby węgierskich stepów” (2003) a także słowacka „Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani-Füzesabony” (2003). Ważnym wydarzeniem była także własna wystawa czasowa „Prahisteryczne górnictwo krzemienia na ziemiach polskich”, pokazana w siedzibie muzeum w 2002 roku oraz w Mińsku na Białorusi w roku 2003. Pewnym *novum* jest także utrzymywanie przez Państwowe Muzeum Archeologiczne wystawy stałej „Bródno Stare – śladami Warsa i Sawy” w ratuszu dzielnicy Warszawa Targówek, nieopodal wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego, badanego przez muzeum.

²⁷ G. Orlińska, W. Brzeziński, Catalogue of the 'Germanic' Antiquities from the Klemm Collection in the British Museum, London 2001.

²⁸ M. in.: T. Węgrzynowicz, Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z terenu Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Warszawa 2001; *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata* (red. J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska), Warszawa 2002; K. Mitkowska-Szuber, Wczesnośredniowieczny skarb monet z Naruszewa, Warszawa 2002; Krzemień świciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni 22–24 czerwca 2000 r. (red. B. Matraszek, S. Sałaciński), Warszawa 2002; W. Obuchowski, Zabytki krzemienne i kamienne od paleolitu do wczesnej epoki żelaza z terenu Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Warszawa 2003.

²⁹ Kernavė – litewska Troja. Katalog wystawy, Warszawa 2002.

³⁰ Omówienie i ocenę działalności naukowej PMA zawiera artykuł W. Nowakowska, Działalność naukowa PMA, w tym tomie „Wiadomości Archeologicznych”, s. 7–11.

³¹ *Sprawozdanie...*, s. 10.

³² *Sprawozdanie...*, s. 2–6.

²⁵ Dane liczbowe dotyczące działalności DKM znajdują się w *Sprawozdaniu...*, s. 34.

²⁶ *Sprawozdanie...*, s. 19–24.

Od lat jest rozwijana w PMA intensywna działalność edukacyjna w formie lekcji muzealnych oraz zajęć o zróżnicowanej tematyce. Średnio w PMA odbywa się 2500–3000 takich lekcji rocznie. Cieszą się one dużą popularnością wśród dzieci i młodzieży, są także cenione przez nauczycieli. Warto jeszcze wspomnieć o organizowanych przez pracowników licznych pokazach plenerowych, między innymi na terenie przyszłego parku archeologicznego, który ma powstać na terenie przylegającym od północy do gmachu Arsenau³³.

* * *

Wydane przed 75 laty rozporządzenie Prezydenta RP tworzące Państwowe Muzeum Archeologiczne w sposób zwięzły i jednoznaczny formułowało cele działania tej instytucji. Pomimo upływu długiego czasu, tragedii dziejowych (II wojna światowa), poważnych

zmian politycznych i gospodarczych w Polsce, zmian w statusie samego muzeum³⁴, nie straciły one nic ze swojej aktualności. Jak się wydaje, PMA w ciągu swojego istnienia realizowało i realizuje z powodzeniem wspomniane zadania. Oczywiście, ostateczna ocena działalności muzeum należeć będzie w przyszłości do historyków nauki.

Jubileusz 75-lecia utworzenia muzeum stanowi właściwą okazję, aby wyrazić głęboką wdzięczność dla wszystkich dawnych i obecnych pracowników Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za ich pełną oddania pracę, która przyczyniła się i przyczynia do rozwoju tej instytucji.

Dr Wojciech Brzeziński
Dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego
w Warszawie

75 YEARS OF THE STATE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN WARSAW SUMMARY

The Ordinance "On the State Archaeology Museum" of 22 March 1928 issued by the President of the Polish Republic was a crowning act closing a five years' process of formation of a central state museum of archaeology.

Seventy five years after this important event it is worth examining the extent to which activities implemented at present by the Warsaw Museum are consistent in their spirit and letter with the legal act of 1928.

The task contained in the Ordinance of studying the prehistory on the territory of the Polish State and of developing archaeology collections is being performed by the Museum through regular archaeological research, having the nature of science and investigation procedures, being the basic method of accumulating collections pursued by archaeology museums. Another important aspect of Museum activity is conservation of archaeological artefacts.

The task of propagating the knowledge of the earliest history of Poland is being accomplished at present primarily through intensive research activity of the Museum staff. Another form of promoting awareness of archaeology among the general public is by organising exhibitions, museum classes for schoolchildren, etc. At present the Museum offers four permanent exhibitions next to about ten or so thematic exhibitions and temporary displays every year. In recent years the Museum was visited on the average by some 70 000–90 000 guests.

It is apparent that the aims of the State Archaeology Museum, defined in its founding act of 1928, even after the passage of 75 years continue to be in force and are being performed successfully by the Museum.

thum. A. Kinecka

³³ Szczegółowe informacje na temat działalności edukacyjnej PMA w 2002 r. znajdują się w *Sprawozdaniu...*, s. 10–15.

³⁴ W dniu 1 stycznia 1999 PMA, w wyniku reformy administracyjnej państwa, stało się samorządową instytucją kultury, podległą Zarządowi Województwa Mazowieckiego.